ALTERNATOR
Misliti znanost.

Dvojina v jeziku – eksotična zanimivost ali vztrajna ostalina?

29. 10. 2020

Number: 49/2020

Author:

- Tjaša Jakop

Foto: Katja Bidovec

Število je slovnična kategorija za izražanje količine vrednosti (v primeru slovenščine ena, dve ali več), ki se spreminja glede na število udeležencev. Medtem ko nekateri pacifiški jeziki poznajo podrobnejše razlikovanje (ločijo npr. med dvojino, trojino, četverino itd.), na drugi strani obstajajo jeziki (npr. kitajščina), ki kategorije števila sploh nimajo. Če pozna jezik samo ednino in množino, množina pomeni več kot enega. Če ima jezik sistem treh števil, tj. loči med ednino, dvojino in množino (kot npr. slovenščina), potem množina pomeni več kot dva, saj se dvojina nanaša na natančno dva naslovnika. Pri jezikih, ki imajo bogatejši ali bolj zapleten sistem in ločijo med ednino, dvojino, trojino in množino, množina pomeni več kot tri itd. Iz tega sledi, da več ko ima jezik števil, bolj omejena je množina.

Slovnična kategorija dvojine v slovenščini – znak arhaičnosti ali primitivnosti jezika?

Sistem slovničnega števila je v jezikih po svetu mnogo bolj zapleten in pester, kakor se na splošno zavedamo. V preteklosti tudi dvojina v indoevropskih jezikih ni bila nič posebnega: poznali so jo v indoevropskem prajeziku, iz današnjih indoevropskih jezikov pa je skozi čas izginila, nadomestila jo je množina. Danes je v okviru indoevropeistike dvojina nekoliko arhaična slovnična kategorija, ohranjena le še v nekaterih slovanskih jezikih: poleg slovenščine še v gornji in dolnji lužiški srbščini (https://dsb.wikipedia.org/wiki/Serb%C5%A1%C4%87ina) ter kašubščini (https://csb.wikipedia.org/wiki/Kasz%C3%ABb%C3%AB) . Obstajajo celo domneve o povezavi med obstojem dvojine v kakem jeziku in med stopnjo razvoja civilizacije; posamezni avtorji so bili namreč mnenja, da je dvojina znamenje

civilizacijske zaostalosti. Francoska jezikoslovca Antoine Meillet (https://www.britannica.com/biography/Antoine-Meillet) (1924) in Albert Cuny (https://peoplepill.com/people/albert-cuny/) (1906) sta npr. mislila, da je prišlo do opustitve dvojine z razvojem od konkretnega k bolj abstraktnemu jezikovnemu mišljenju in da je izguba dvojine znak višje stopnje civilizacije. Eden od dokazov proti tej trditvi je novo pojavljanje oziroma oživljanje dvojine v bretonščini (*lagad* 'oko', *lagadoù* 'oči' (mn.) in *daoulagad* '(par) oči oziroma dve očesi', dvojina).

V slovenskem jeziku je dvojina slovnično število, ki se nanaša na dva predmeta ali osebka. V slovenščini je dvojina slovnična lastnost samostalnikov in osebnih zaimkov, prek ujemanja pa tudi pridevniških besed in glagolov; je torej vsem pregibnim besedam lastna kategorija, ki se rabi v vseh sklonih, spolih in v vseh osebah. Čeprav se v pogovornem jeziku in v narečjih določene dvojinske oblike izenačujejo z množinskimi, pa dvojina ne izginja (ugotovitve s terena, Jakop 2001>). Pred stotimi leti je francoski profesor Antoine Meillet poslal svojega študenta Luciena Tesnièra (https://en.wikipedia.org/wiki/Lucien_Tesni%C3%A8re) v Slovenijo, da zbere dvojinske oblike, saj je sklepal, da dvojine tudi v slovenščini kmalu ne bo več. Kljub nekoč slabim napovedim pa dvojina v slovenščini vztraja.

Dvojina tudi v sodobni standardni arabščini

Čeprav danes dvojina v indoevropskih jezikih velja za neke vrste relikt (večina jezikov pozna le nasprotje ednina : množina, torej razlikovanje 'eden' : 'več kot eden'), je po svetu precej razširjena (uporablja jo približno 200 jezikov). Med še živečimi neindoevropskimi jeziki jo poznajo tudi semitski jeziki, zlasti sodobna standardna arabščina, ki pozna dvojinske oblike v vseh pregibnih besednih vrstah. Dvojina samostalnikov se tvori s pripono oziroma značilno dvojinsko končnico; primer iz iraške arabščine: *walad* (ed. 'deček'), *walad-ayn* (dv.), *awlād* (mn.); *bajt* (ed. 'hiša'), *bajtāni* (dv.), *bujūt* (mn.) : *talātun bujūtin* ('tri hiše' – omejena množina, ki zajema od 3 do 9 entitete). Arabščina pozna tudi razlikovanje po spolu: *muslimāni* '(dva) muslimana' in *muslimatāni* '(dve) muslimanki'. Kategorija dvojine je izredno razširjena tudi v jezikih avstralskih domorodcev; samo štirje od 55 raziskanih jezikov ne poznajo dvojine.

Francija leta 1925: prva knjiga o dvojini v slovenščini

Lingvistični atlas dvojine Francoza Luciena Tesnièra iz leta 1925 (*Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène*) je prvo in hkrati najobsežnejše delo, posvečeno dvojini v slovenščini. Je tudi prva zemljepisna predstavitev tega jezikovnega pojava (in sploh slovenskega jezikovnega gradiva) in celo prvi slovanski lingvistični atlas. Predstavlja dopolnitev monografije *Dvojinske oblike v slovenščini* (*Les formes du duel en slovène*) in sinhrono obravnava dvojino v slovenskih narečjih. Narečno gradivo je rezultat avtorjevih intenzivnih terenskih raziskav v letih 1921–1922 in analize zgodovinskih besedil (od knjižnega izročila reformacijske dobe dalje – od Trubarja pa vse do Župančiča); delo torej združuje metodo lingvistične geografije s študijem zgodovinskih virov.

Jezikoslovec Roman Jakobson je na svojih predavanjih omenil anekdoto o usodi Tesnièrove monografije *Les formes du duel en slovène*, ki je izšla 1925 v Parizu. Postala je namreč uspešnica potencialnih bralcev, ki so domnevali, da knjiga govori o dvobojevanju v Sloveniji (francosko *duel* 'dvojina' = *duel* 'dvoboj'). Francoz je bil torej prvi, ki je napisal knjigo o slovenski dvojini in še danes so predvsem Neslovenci tisti, ki za to jezikovno posebnost (tj. kategorijo dvojine) kažejo več zanimanja, v zadnjih letih npr. Tatyana G. Slobodchikoff (*The Evolution of the Slavic Dual: A Biolinguistic Perspective (Studies in Slavic, Baltic, and Eastern European Languages and Cultures)* 2019) ali Greville G. Corbett (*Number* 2000).

Parni samostalniki

Parni samostalniki predstavljajo izjemo pri rabi dvojine. »V slovenščini se lahko [bolje: se praviloma] namesto dvojinske oblike samostalnika rabijo množinske, in sicer pri tipičnih parih, npr. za levi in desni istofunkcijski del telesa (*roke*, *noge*, *obrvi*, *oči* [...]), za dela oblačila ali naprave (*rokavi*, *hlačnice*, *nogavice* [...] *uhani*); enako je pri bioloških ali funkcijskih parih: *starši*, *dvojčki*, *lastovke* – *voli*, *konji*, *krave* [...]. (Toporišič, *Slovenska slovnica* (https://fran.si/slovnice-in-pravopisi/46/1976-toporisic) 2000). Razlog je verjetno nejezikovni (jasno je, da ima vsak zdrav človek po dva parna organa, tj. dve roki, nogi itd.). Pri parnih delih telesa (kot so 'oči' in 'noge') se dvojina uporablja samo v primeru poudarjanja – ob kvantifikatorjih 'dva/dve' ali 'oba/obe', sicer je pri parnih samostalnikih dvojino nadomestila množina: npr. *imam močne roke* (mn.) in ne *imam močni roki* (dv.); *noge me bolijo* (mn.) in ne *nogi me bolita* (dv.) itd.

Mitja Ficko: Rdeča preproga II, 2020, akril, olje na platno, 200 x 180 cm

Parni samostalniki so v slovenščini prešli v množino že v 16. stoletju in so neke vrste kolektivni samostalniki (t. i. *pluralia tantum*). V Dalmatinovi *Bibliji* (1584 (http://www.dedi.si/dediscina/123-dalmatinova-biblija)) najdemo dvojinsko obliko za roke in noge le ob številniku dve: *Tebi je bulſhe, de hrom ali kruleu greſh v'leben, kakòr de bi dvej **roki** ali dvej **nogi** imèl, inu bi vèrshen bil v'ta vezhni ogin.* Sicer uporablja le množinske oblike, npr.: *Njegove **roke**, ſo kakòr slati pàrſtani, polni Tirkiſou. Iacob je pak ſvoje **noge** vsdignil, inu je ſhàl v'to Deshelo*. Zanimivo je, da ima Pleteršnikov slovar (2006 [1894–1895]) namesto množinskega samostalnika *hlače* za iztočnico kar edninsko obliko »***hláča***, ogr., Dol., *Prim., Ben.-C., Drežnic-Erj. (Torb.)*; Sveti Šent-Juri Potrka na duri, Ima eno hlačo zeleno, Eno rumeno.« Nekoč so bile namreč hlače sestavljene iz dveh hlačnic, ki si ju moral zvezati skupaj; od tod tudi izraz *par hlač*.

Danes vsi parni samostalniki v slovenščini nastopajo v množini, v dvojini se uporabljajo le v zvezi z *dva/dve* in *oba/obe*, ko želimo to dvojnost poudariti (npr. *obe roki ima zlomljeni*). Dvojina je tako nujna le za naključne pare, medtem ko je stalni pari ne zahtevajo. Dvojinska oblika (*dve*) nogi je proti množinski *noge* zaznamovana, zato se stalni pari nagibajo k nezaznamovanosti, tj. k množini. Naključni par je bližje nedoločnosti kot stalni par. Toda tudi *pet*, *šest*, ... *nog* je zaznamovana oblika. To pomeni, da v primerjavi z množino ni zaznamovana samo dvojina, ampak celo sámo štetje: npr. *tri*, *štiri lipe* (I mn.), toda *pet lip* (R mn. = R dv.).

Greve na kavo?

Že v 16. stoletju so obstajale ženske dvojinske glagolske oblike – kot v današnji ljubljanščini (npr. *bove*, *greve*). Sodobni slovenski knjižni jezik namreč ne pozna posebnih moških in ženskih končnic glagolskih oblik, čeprav se te v narečjih pojavljajo, bile pa so celo normirane v nekaterih slovenskih slovnicah od 16. stoletja dalje. Že Adam Bohorič je v *Zimskih uricah (https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/1/1584-bohoric?query=bohori%C4%8D)* , prvi slovenski slovnici (1584), uporabil oblike *Mi ʃva ʃve* 'midva/midve sva'; *Vi ʃta ʃte* 'vidva/vidve sva' in *mi piſheva piſheve* 'midva/midve piševa'; *vi piſheta piſhete -a* 'vidva/vidve piševa', za njim tudi Valentin Vodnik v slovnici iz leta 1811 (https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/11/1811-vodnik?query=vodnik) (*ʃva* : *ʃvi* 'sva', *ʃta* : *ʃti* 'sta'), Fran Levstik v slovnici iz leta 1866 (https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/28/1866-levstik?query=levstik) (*jévi*, *jésti*; *délavi*, *délati*), ženske oblike pa so navedene še v slovnici Antona Breznika iz 1916 (https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/35/1916-breznik?query=breznik) (*delava* : *delave*, *delata* : *delate*).

V 17. in 18. st. je moška oblika na *-a* popolnoma prevladala, v 19. in na začetku 20. stoletja pa so nekateri pisci spet začeli uporabljati posebne ženske dvojinske glagolske oblike: npr. Franc Miklošič (1876 (https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/25/1852-1875-miklosic)): *gresti*, *vzdigneti*, *prideti*. Tudi France Prešeren je v prevodu Bürgerjeve *Lenore* (1902 (https://sl.wikisource.org/wiki/Lenora_(Pre%C5%A1ernove_poezije))) uporabil v velelniku za 1. osebo dvojine žensko spolsko končnico *-ve*: *Hči, očenaš molive! / Vse dobro je, kar Bog stori, / de usmili se, prosive*, medtem ko je za mešani par (moški + ženska) v baladi *Povodni mož* (1830 (https://sl.wikipedia.org/wiki/Povodni_mo%C5%BE_(Pre%C5%A1eren))) zapisal obliko za moški spol na *-va*: *Ah, majhno postojva, preljubi plesavec!* Celo v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju (https://isjfr.zrc-sazu.si/pletersnik/) (1894–1895) pod geslom *prijâteljica* najdemo *prijateljici sve si*, pod geslom *sestrána* 'sestrična' pa *medve sve si sestrani*.

Imam dve sestre.

Dvojinske oblike samostalnikov ženskega spola so se v pisanih besedilih že od 16. st. dalje mešale z množinskimi oblikami (strokovno temu pojavu rečemo pluralizacija) – kot v današnjih osrednjih govorih (npr. *dve sestre*). Pohlin je v slovnici (1768 (https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/7/1768-pohlin?query=pohlin)) pri sklanjatvenem vzorcu *kraljica* (*Krayliza*) celo zapisal, da se dvojina ne razlikuje od množine. Že Jurij Japelj (https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi249855/) (1784) je popravljal množinske oblike ženskega spola v dvojinske v Dalmatinovi *Bibliji* (1584 (http://www.dedi.si/dediscina/123-dalmatinova-biblija)), Andrej Smole (https://sl.wikipedia.org/wiki/Andrej_Smole) pa iz Linhartove *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790 (https://sl.wikipedia.org/wiki/Ta_veseli_dan_ali_Mati%C4%8Dek_se_%C5%BEeni)), npr. *dve poroke* > *dve poroki*.

Do napak v rabi oziroma nerabi dvojine pa lahko pride pri prevajanju. Ob prebiranju pravljic bratov Grimm sem naletela na napačno razumevanje oziroma prevod, kjer so se pod pravljico *Janko in Metka* podpisali kar bratje Grimm, čeprav sta bila brata le dva. Tudi pri naslovu filma *Hannah and her sisters* je prišlo do napačnega prevoda *Hannah in njene sestre*, sestri pa sta bili le dve in ne tri (ali več), torej se pravilen prevod glasi *Hannah in njeni sestri*.

Dvojina kot poetično sredstvo za romantično pesnjenje

Mnogi postavljajo v ospredje predvsem poetično vlogo dvojine in dvojino pojmujejo kot obogatitev možnosti izražanja oziroma da raba dvojine namiguje na intimen odnos in zavezništvo med dvema osebama [zasebnost dvojine : javnost množine], zato se uporablja zlasti v ljubezenski poeziji. Pesnik Dane Zajc je o dvojini povedal: »Odnos med ednino, dvojino in množino je odnos med samoto (biti sam), zaupnostjo, zaupljivostjo in intimnostjo (biti v dvoje) in med svetom, ki je množina. Most med biti sam in biti v svetu je skrivnosten most in je: biti v dvoje.« Tudi pesnik Tone Pavček je v svoji zbirki pesmi *Majnice, fulaste pesmi* dvojini posvetil poseben razdelek.

Naj končam z verzi slovenskega pesnika mlajše generacije; Dare Gozdnikar v pesmi z naslovom *Dvojina je najlepša bližina* piše: Dvojina je najlepša bližina / ko telo ob telesu / izmakne praznino / in vanjo vtira / smisla globino. /…/ Dvojina je najlepša bližina / kot enotna dvojnost / v enem samem / postanem edini / v tebi zraven.

https://www.alternator.science/en/long/dvojina-v-jeziku-eksoticna-zanimivost-ali-vztrajna-ostalina/